

سنجش شاخص‌های سرزندگی شهری در سکونتگاه‌های غیر رسمی (مطالعه موردی: سیلاب قوشخانه تبریز)

علی اسکویی ارس - دانشجوی کارشناسی ارشد شهرسازی، دانشگاه تبریز، تبریز، ایران
هادی حکیمی* - استادیار گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه تبریز، تبریز، ایران

تأیید مقاله: ۱۳۹۹/۱۲/۲۴

پذیرش مقاله: ۱۳۹۹/۰۶/۲۳

چکیده

ارزیابی شاخص‌های سرزندگی شهری به‌عنوان روشی برای پی‌بردن به میزان شادابی، نشاط و حیات اجتماعی شهروندان هر جامعه است، اما بررسی وضعیت مؤلفه‌های سرزندگی در میان ساکنان سکونتگاه‌های غیررسمی از درجه اهمیت بیشتری برخوردار است؛ چراکه بیشتر ساکنان این نواحی اقشار کم‌برخوردار و آسیب‌پذیر در جوامع هستند و ضرورت توجه به وضعیت حیات و زیست‌پذیری آنان بیشتر از شهروندان سایر نقاط شهری اهمیت دارد. هدف اصلی پژوهش توصیفی-تحلیلی حاضر، ارزیابی میزان اهمیت شاخص‌های سرزندگی شهری در میان ساکنان سکونتگاه‌های غیررسمی محله سیلاب تبریز است. برای تجزیه و تحلیل داده‌ها از روش پرسش‌نامه و آزمون‌های رگرسیون چندمتغیره، آماره t تک‌نمونه‌ای و کروسکال استفاده شده است. داده‌های پژوهش با استفاده از مطالعات کتابخانه‌ای و بررسی میدانی گردآوری شده و حجم نمونه هم براساس فرمول کوکران معادل ۳۰۵ نفر برآورد شده است. شاخص‌های تعیین‌شده در این پژوهش، به ترتیب شاخص «روانی-اجتماعی» با ۴ گویه، شاخص «کالبدی-فضایی» با ۹ گویه و شاخص «تسهیلات رفاهی و خدماتی» با ۹ گویه هستند. نتایج تحلیل داده‌ها و پرسش‌نامه‌ها حاکی از آن است که از نظر ساکنان محله سیلاب تبریز در میان مؤلفه‌های مورد مطالعه، مؤلفه روانی-اجتماعی با میانگین ۲/۴۳ بیشترین اهمیت را دارد. همچنین مؤلفه تسهیلات رفاهی-خدماتی با میانگین ۲/۱۸ در رتبه دوم و مؤلفه کالبدی-فضایی با میانگین ۱/۳۹ در رتبه سوم قرار گرفته‌اند. رتبه‌بندی مذکور بیانگر آن است که میزان اهمیت مؤلفه‌های سرزندگی شهری از نظر شهروندان محله سیلاب تبریز یکسان نیست. یافته‌های دیگر پژوهش نشان می‌دهد که میان شاخص روانی-اجتماعی ساکنان محله سیلاب تبریز و میزان سرزندگی در این محله، با بهره‌گیری از مؤلفه‌های «تفریح و شادی کودکان» با مقدار بتای ۰/۴۶۹ و «فعالیت گروه‌های فرهنگی» با مقدار بتای ۰/۳۹۸ رابطه معناداری وجود دارد.

واژه‌های کلیدی: تبریز، زیست‌پذیری، سرزندگی شهری، سکونتگاه‌های غیررسمی، سیلاب قوشخانه.

مقدمه

تا سال ۲۰۱۶، نزدیک ۹۰۰ میلیون نفر در سکونتگاه‌های غیررسمی زندگی کرده‌اند. به عبارت دیگر از هر هشت نفر، یک نفر در سطح جهان در سکونتگاه‌های غیررسمی زندگی می‌کند (UN-Habitat, 2016). به موازات رشد شهرنشینی در دهه‌های اخیر، سکونتگاه‌های نامتعارف و خودانگیخته‌ای درون یا مجاور شهرها - با تقدم در مجموعه‌های شهری بزرگ - به سرعت ایجاد شده و رشد یافته است. یکی از پیامدهای افزایش جمعیت در شهرها، اسکان غیررسمی است که در نتیجه شهرنشینی شتابان و به تبع آن پیشی گرفتن نیازها از امکانات و ظرفیت‌های موجود در یک جامعه و ناتوانی بخش رسمی و مدیریت شهری در تأمین و تدارک نیاز سرپناه، مسکن و اسکان بخش عمده‌ای از فقرای شهری شکل گرفته است. این مسئله در جهان فراگیر بوده و خاص کشورهای مشخصی نیست و نه تنها در کشورهای جنوب بلکه تا حدودی در کشورهای شمال هم می‌توان نمونه‌های متعدد، اما متفاوت از هم را پیدا کرد (شکوئی، ۱۳۷۳: ۴۵۲). برای بسیاری، سکونتگاه‌های غیررسمی تنها راه دستیابی به مسکن و امکانات شهری بوده است (Hernandez, 2013: 978). از عوامل عمده ایجاد ناپایداری در مناسبات شهری، به‌ویژه در کشورهای در حال توسعه، گونه‌ای شهرنشینی با مشکلات حاد موسوم به اسکان غیررسمی است که بنا به مشاهدات جهانی در حال گسترش فزاینده است. این گونه سکونتگاه‌ها هر چند جلوه‌ای از فقر را نمایان می‌کند، بازتاب کاستی‌ها و نارسایی‌های سیاست‌های دولت و بازار رسمی نیز محسوب می‌شود. مجاورت اسکان غیررسمی با شهرها، به‌ویژه کلان‌شهرها، از موانع ایفای نقش کلیدی شهرها در توسعه ملی و پیشتازی آن‌ها در استفاده از فرصت‌های برآمده از جهانی‌شدن اقتصاد است و جای تردید نیست که در فرایند جهانی‌سازی، بسیاری از شهروندان به حاشیه رانده شده و از حمایت‌های اجتماعی بسیاری محروم شده‌اند (Douglas, 2001: 468).

در ایران روند شتابان شهرنشینی، نقصان در هدایت و مدیریت شهری، نابرابری‌های ملی و منطقه‌ای، ضعف در مدیریت توزیع درآمدها و تفاوت در پایگاه اقتصادی - اجتماعی افراد، سبب رشد و گسترش اسکان غیررسمی شده و زمینه بروز ناپایداری در شهرها را به‌وجود آورده است (صرافی، ۱۳۸۰: ۱۱۵). درحقیقت سرزندگی شهری در محله‌های فقیرنشین و سکونتگاه‌های غیررسمی بسیاری از شهرهای در حال توسعه جهان برای شهروندان، سیاست‌مداران، سیاست‌گذاران و سازمان ملل متحد نگرانی‌های جدی ایجاد کرده و تصمیم سازمان ملل برای مقابله با این موضوع به یازده هدف منجر شده است که هدف آن دستیابی به بهبود کیفیت زندگی صد میلیون زاغه‌نشین تا سال ۲۰۲۰ است (Majale, 2008: 272).

آنچه در گذشته بیشتر در برنامه‌ریزی‌ها تأکید می‌شد، مقوله‌هایی مانند امنیت شهری و ساختارهای فیزیکی و کالبدی بود، اما امروزه شهروندان خواستار توجه به معیارهای پیشین در کنار مقوله‌های نوظهوری مانند زیباسازی شهری، هوای پاک، تمیز و غیره هستند. تلفیق این دو طیف از معیارهای مطرح‌شده در برنامه‌ریزی‌ها، گام‌های مؤثری در نیل به سرزندگی شهری خواهند بود. ساکنان سکونتگاه‌های غیررسمی، غالباً مشغول مشاغل غیررسمی غیرمولد هستند و به لحاظ جایگاه اجتماعی در وضعیت مطلوبی قرار ندارند. سطح فرهنگ با توجه به سنخیت‌نداشتن با فرهنگ شهرنشینی در وضعیت نازلی قرار دارد. فیزیک و کالبد مساکن در اشکال عموماً نامنظم و غیراصولی است و همچنین مطابق با استانداردهای معین‌شده در شورای عالی معماری و شهرسازی نیست. بی‌توجهی به موارد مطرح‌شده سبب کاسته‌شدن

توانمندی ساکنان در دستیابی به شاخص‌های سرزندگی شهری می‌شود. ساکنان سکونتگاه‌های غیررسمی شاید از حداقل امکانات شهری برای زندگی کردن و تداوم فعالیت‌های روزمره بهره‌مند باشند، اما اگر در قالب مفهوم سرزندگی ساکنان این سکونتگاه‌ها به بررسی معیارها بپردازیم، شاهد تفاوت‌های چشمگیری در آمار و ارقام خواهیم بود. آنچه امروزه در برنامه‌ریزی شهری، بیش‌ازپیش مورد توجه است، چاره‌اندیشی و تعیین راهبردهایی برای احیای حس سرزندگی در میان ساکنان شهری، به‌ویژه ساکنان سکونتگاه‌های غیررسمی است. از مهم‌ترین اقدامات برای احیای حقوق شهروندی در این مناطق، آگاهی‌یافتن از میزان رضایتمندی ساکنان از مؤلفه‌های زیست‌پذیری و سرزندگی شهری است؛ زیرا احساس رضایت ساکنان مسکن غیررسمی از میزان برخورداری آنان از شاخص‌های سرزندگی، عاملی بسیار تعیین‌کننده برای ایجاد انگیزش و پویایی در مردم در سوق‌دادن آنان به مشارکت در توسعه شهری و کوشش برای بهبود و ارتقای شاخص‌های مذکور در محل زندگی‌شان است. رضایت‌نداشتن ساکنان از سرزندگی محل سکونتشان، مشکلات فراوانی را برای خود و جامعه شهری و شهرنشینی ایجاد می‌کند. مهم‌ترین صدمه‌ای که در وهله اول متوجه ساکنان می‌شود، خدشه‌دارشدن عزت‌نفس آنان و عدم احساس مهم‌بودن است. کمبود فضاهای عمومی سرزنده یا نبود آن‌ها، سبب کمبود فضا برای تخلیه روحی و روانی برای اقشار نوجوان و جوان می‌شود و به‌تبع آن شاهد انواع بزه و جرم خواهیم بود؛ بنابراین اهمیت ارزیابی رضایت ساکنان سکونتگاه‌های غیررسمی از سرزندگی محل سکونتشان بیش‌ازپیش نمایان می‌شود. متأسفانه حدود ۱۲/۵ درصد جمعیت شهری کشور در این مناطق زندگی می‌کنند و با تداوم روند موجود پیش‌بینی می‌شود که تعداد آنان به دو برابر نیز برسد. پژوهش حاضر با هدف ارزیابی شاخص‌های سرزندگی در میان ساکنان محله سیلاب تبریز و بررسی رابطه شاخص روانی-اجتماعی با میزان سرزندگی محله سیلاب تبریز دیدگاهی کلی از وضعیت سرزندگی ساکنان محله سیلاب تبریز ارائه کرده است.

مبانی نظری

اسکان غیررسمی

در کمسیون بررسی مسائل حاشیه‌نشینی شهری در سازمان برنامه و بودجه، تعریف زیر برای پدیده حاشیه‌نشینی ارائه شده است: خانوارها و افرادی که در محدوده اقتصادی و اجتماعی شهر ساکن هستند، ولی جذب اقتصاد و اجتماع شهری نشده‌اند و در حاشیه فعالیت‌های زندگی مردم شهرنشین قرار گرفته‌اند (حاج یوسفی، ۱۳۸۲: ۱۸۲). واژه سکونتگاه غیررسمی، اولین بار در نوشته‌های آبرام و تورنر و به‌ویژه پس از کنفرانس مسکن ونکوور کانادا در سال ۱۹۷۶ رایج شد. با تعریف این واژه، روش‌های مقابله‌ای و دشمنی‌جویانه به این سکونتگاه‌ها به روش‌های حمایت از آن‌ها تغییر یافت. این سکونتگاه‌ها شیوه سکونت ناپایداری هستند که در نتیجه پاسخ خودجوش اقشار کم‌درآمد شهری به تأمین سرپناه، خارج از بازار رسمی زمین و مسکن شکل گرفته‌اند و در واقع راه‌حل تأمین سرپناه سال فقرا با یک قیمت معقول است (حبیبی و گرامی، ۱۳۹۷). سکونتگاه‌های غیررسمی براساس تعریف سازمان ملل متحد به سکونتگاه‌هایی اطلاق می‌شوند که در آن‌ها واحدهایی از مسکن ساخته شده است که ساکنان ادعای حقوقی در قبال آن ندارند یا به‌طور غیرقانونی اشغال شدند

یا سکونتگاه‌ها و مناطقی که با برنامه‌ریزی‌ها و آیین‌نامه‌های موجود، غیرمجاز خوانده می‌شوند (WHO, 1999).^۱ سکونتگاه‌های غیررسمی نیز نوآورانه و خلاق به نظر می‌رسند؛ چراکه ما امروزه، نبوغ و ابتکار فقیرنشین را با بهره‌گیری از فرصت‌های فرهنگی خاص، برای بقا و بهبود شرایط زندگی آن‌ها می‌شناسیم (Assayed, 1993: 5).

اسکان غیررسمی، نتیجه بی‌توجهی به مقوله فقر مطلق و فقر نسبی و برنامه‌ریزی نکردن در محورهای مذکور است. تأثیرگذاری مشخصه‌های اجتماعی- فرهنگی بیشتر شهرها در ایجاد اسکان‌هایی که به صورت نامنظم و قارچ‌گونه مشاهده می‌شود، مشهود است. به کارگیری عنوان غیررسمی برای این‌گونه مساکن به دلیل نبود سازوکارهای رسمی برای بهبود و درمان این شیوه گذار سکونتی در شهرهای قرن بیست و یکم است.

سرزندگی شهری

واژه نشاط در فرهنگ فارسی عمید، شادمانی کردن، سبکی و چالاکي، شادی، خوشی و خوشحالی تعریف شده است (عمید، ۱۳۶۳). برای دست‌یافتن به اطلاعاتی درباره وضعیت سرزندگی در دولت‌های پیشرفته می‌توان به پژوهش‌های جیکوبنز^۲ و لینچ^۳ رجوع کرد. در ادامه به چند مورد از تعاریف معروف و تقریباً مورد توافق بیشتر صاحب‌نظران و اندیشمندان علوم اجتماعی و جغرافیایی اشاره شده است: در لغت‌نامه شهرسازی رابرت کوان^۴، عنوان سرزندگی و زیست‌پذیری در کنار هم آمده و این‌گونه معنی شده است: «Vitality & Viability» که ویژگی مراکز شهرهای کوچک و بزرگ موفق است. سرزندگی شهر بازتاب سطح شلوغی آن در اوقات مختلف روز و در بخش‌های مختلف است؛ درحالی‌که مفهوم زیست‌پذیری به معنای میزانی برای سنجش ظرفیت این سطح شلوغی برای جذب سرمایه به‌منظور بقا، بهبود و تطابق نیازهای متغیر است (خستو و همکاران، ۱۳۸۹: ۶۶). با توجه به اصولی که لنارد^۵ برای شهر سرزنده در کتاب *سرزنده‌سازی شهرها* ارائه داده است، تعریف عملیاتی سرزندگی را با ابعاد اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و زیست‌محیطی توصیف می‌کند. سرزندگی را می‌توان با عنوان ظرفیت بقا یا تداوم یک زندگی معنادار و هدفمند و به‌عنوان توانایی لازم برای زندگی و رشد تعریف کرد. این مفهوم به مفاهیمی عامه و نسبتاً مبهم مانند پایداری و زیست‌پذیری مرتبط است. در تفسیری اجتماعی- اقتصادی از مفهوم سرزندگی سه خصیصه عمده مدنظر است: ۱. جمعیت ۲. فعالیت اقتصادی ۳. امکانات در دسترس؛ بنابراین سرزندگی جامعه باید به‌عنوان عاملی که پیامدهای خاص اجتماعی، اقتصادی و محیطی را برای جامعه به‌بار می‌آورد، در نظر گرفته شود. وجود محیطی سرزنده برای برخورداری از آرامش ذهنی، سلامتی و عملکرد و همچنین موفقیت در دوره‌های متنوع زندگی از جمله موفقیت در زندگی شخصی و کیفیت شبکه‌های اجتماعی اهمیت دارد (صمدی تودار، ۱۳۹۴: ۳۶-۳۹). لینچ^۶ در سال ۱۹۸۱ میلادی با انتشار *تئوری شکل شهر*، ارتقای کیفیت زندگی شهری را در گرو پنج معیار و دو فوق‌معیار می‌داند: معیارهای سرزندگی، معنی حس، سازگاری، دسترسی، کنترل و نظارت و همچنین دو فوق‌معیار کارایی و عدالت که برای تنظیم روابط میان معیارهای پنج‌گانه فوق پیشنهاد

---

1. World Health Organization
 2. Jane Jacobs
 3. Kevin Lynch
 4. Robert Cowan
 5. Lennard
 6. Lynch

می‌شود (لینچ، ۱۳۸۴: ۱۷۸). کندی^۱ بیان می‌کند، درحالی‌که تعریف استاندارد از سرزندگی وجود ندارد، تعبیری به‌عنوان «خوبی اجتماع و ارائه خصوصیت‌هایی که مکان را به جایی تبدیل کنند تا مردم بخواهند هم اکنون و در آینده در آن زندگی کنند» تعریف شده است. پژوهش‌ها مفهوم سرزندگی را به طیفی از عوامل مانند کیفیت زندگی، سلامت، حس ایمنی، دسترسی به خدمات، هزینه زندگی، استانداردهای زندگی راحت، حرکت و حمل‌ونقل، کیفیت هوا و مشارکت اجتماعی مرتبط کرده است (Kennedy, 2010: 2).

رویکردهای نظری در ارتباط با سرزندگی متعدد و متنوع‌اند. سه مورد از مهم‌ترین رویکردهای غالب در سرزندگی شهری در ادامه بیان شده است:

۱. رویکرد عاملیت‌گرا: این رویکرد، مبتنی بر فردگرایی روش‌شناختی است و جامعه را نه به‌عنوان یک کلیت، بلکه به‌منزله جمع جبری افراد مدنظر قرار می‌دهد (غفاری و امیدی، ۱۳۸۸: ۱۱).

۲. رویکرد عینی: سرزندگی در ابعاد عینی، با استفاده از شاخص‌های عینی که مرتبط با واقعیات قابل‌مشاهده و ملموس زندگی هستند، اندازه‌گیری می‌شود (Foo, 2000: 300).

۳. رویکرد ساختارگرا: این رویکرد، مفهومی کامل و فراگیر از سرزندگی ارائه می‌دهد که تمام حوزه‌هایی را که در بهبود سرزندگی مؤثرند، در برمی‌گیرد. رویکرد ساختارگرایی جامعه را به‌مثابه یک کلیت می‌بیند (غفاری و امیدی، ۱۳۸۸: ۳۱).

۴. رویکرد روان‌شناسی مثبت‌گرا: از دیدگاه این رویکرد، سرزندگی، وجودی سرشار از انرژی مثبت روانی را نشان می‌دهد. یک فرد سرزنده و شاد، شخصی هوشیار و تازه‌نفس و همچنین سرشار از نیروی حیات است (حسامپور، ۱۳۹۵: ۲۵).

۵. رویکرد تجربی (محیطی): میل به شرح و توصیف شهر خوب، از طریق تجربیات از اواسط دهه ۱۹۶۰ شروع شد. این رویکرد مبتنی بر تأثیر شرایط زیستی برای تحقق زندگی مطلوب است. این رویکرد بر تحلیل عوامل محیطی، کیفیت و بهداشت محیط تأکید می‌کند (Rezaporian, et al., 2013: 142).

۶. رویکرد پایداری: سرزندگی از دیدگاه پایداری، مجموعه عوامل کیفیت زندگی جامعه را در برمی‌گیرد که شامل محیط‌های طبیعی و ساخته‌شده، رونق اقتصادی، پایداری و عدالت اجتماعی، فرصت‌های آموزشی و امکانات فرهنگی، تفریحی و سرگرمی است (Guap, et al., 2014: 179).

تاکنون مطالعات فراوانی پیرامون پژوهش حاضر انجام شده است که در ادامه به آن‌ها اشاره می‌شود. ریچاردس و همکاران (۲۰۰۶) به کیفیت زندگی ساکنان مناطق غیررسمی در سه منطقه متمایز در آفریقای جنوبی، شامل مناطق بوفالو^۲، دوربان^۳ و الکساندرا^۴ پرداختند. در این پژوهش از تجزیه و تحلیل رگرسیون برای دستیابی به درکی از انواع مسائلی که کیفیت زندگی را در مناطق مذکور شکل می‌دهند، استفاده شده است. نتایج حاکی از آن است که ساکنان سکونتگاه‌های غیررسمی در مناطق مورد مطالعه، عواملی مانند استاندارد زندگی مادی، مسکن و خدمات اساسی، ارتباطات اجتماعی و بهداشت شخصی را مهم‌ترین عوامل مؤثر در رضایت از زندگی برشمرده‌اند. وستاوی (۲۰۰۶) به مطالعه‌ای

1. Kennedy
2. Buffalo
3. Durban
4. Alexandra

طولی و ارزیابی مداخله‌ای در سال ۱۹۹۹ به‌عنوان سال پایه، سال ۲۰۰۱ و سال ۲۰۰۲ در یک شهرک غیررسمی در سوتو^۱ پرداخت. هدف از این پژوهش تعیین تأثیرات گروهی و زمانی بر رضایت از حوزه‌های شخصی و محیطی کیفیت زندگی و نیز تعیین پیش‌بینی‌های شخصی و محیطی رضایت از زندگی و همسایگی بود. نتایج حاکی از این است که رضایت از کیفیت زندگی شخصی و محیطی در سال ۲۰۰۱ کاهش یافته و در سال ۲۰۰۲ افزایش یافته است. رضایت از سلامتی فرد ۴۶ درصد در سال ۱۹۹۹، ۳۹ درصد در سال ۲۰۰۱ و ۲۴ درصد در سال ۲۰۰۲ است. رضایت از مسکن ۴ درصد در سال ۱۹۹۹، ۲۸ درصد در سال ۲۰۰۱ و ۲۴ درصد در سال ۲۰۰۲ نتیجه‌گیری شد. از میان شاخص‌های مطرح‌شده، مسکن به‌عنوان مهم‌ترین جنبه رضایت مطرح شد. فینک و همکاران (۲۰۱۲) به بررسی ارتباط محل زندگی زاغه‌نشینان و سلامت در میان زنان بالغ غنا و ساکن در منطقه شهری آکرا پرداختند. برای تجزیه و تحلیل داده‌های جمع‌آوری‌شده از روش رگرسیون خطی چندمتغیره استفاده شده است. نتایج ارائه‌شده حاکی از آن است که اقامتگاه زاغه‌نشین تأثیر منفی بر سلامت زنان ندارد و زنانی که در سکونتگاه‌های غیررسمی زندگی می‌کنند، از سلامت بهتری برخوردارند. قرارگیری جغرافیایی محله‌های فقیرنشین در محله‌های مرکزی با دسترسی نسبتاً آسان به امکانات بهداشتی از جمله دلایل وضعیت بهتر جسمانی ساکنان محله‌های غیررسمی است. هراندز و یوندا^۲ (۲۰۱۸) با تلفیقی از روش‌های کمی و کیفی به تجزیه و تحلیل موضوع پرداخته‌اند. از نظر روش، استفاده از روش‌های مختلط، به گسترش درک استفاده اختصاص می‌یابد و در به‌دست‌آوردن نشاط از فضاهای عمومی در سکونتگاه‌های غیررسمی کمک می‌کند. نتایج حاکی از آن است که فضای عمومی تا حدودی بین گروه‌های درون جوامع، مورد مناقشه است؛ برای مثال از نظر استفاده از فضای تفریحی، حدود یک‌سوم از افراد در این مناطق کودکان خردسال هستند، اما بیشتر جوانان در روزهای هفته و بزرگ‌سالان در اواخر هفته از پارک‌ها استفاده می‌کنند. هنگامی که کودکان خردسال در پارک‌ها دیده می‌شوند، تمام اوقات مادران آن‌ها را همراهی می‌کنند. این نشان می‌دهد که حداقل زمان‌هایی از روز وجود دارد که گروه‌های قدرتمندتری ممکن است استفاده گسترده‌تر از فضای عمومی توسط کودکان را محدود کنند. این مسئله ماهیت قابل‌اعتراض فضای عمومی را به‌طور کلی تأیید می‌کند. فرجی (۱۳۹۶) با هدف بررسی و مطالعه رضایتمندی کیفیت زندگی در سکونتگاه‌های غیررسمی شهر بجنورد و به روش توصیفی - تحلیلی به این مسئله پرداخته است. برای تحلیل متغیرهای پژوهش از روش‌های تحلیل عاملی و رگرسیون گام به گام استفاده شده است. نتایج حاکی از آن است که شاخص دسترسی به بانک‌ها، داروخانه‌ها، مغازه‌ها و سایر امکانات با میانگین ۳/۶ بالاترین میزان رضایتمندی ساکنان از محیط کالبدی، شاخص وضعیت تغذیه با ۳/۲ از محیط اقتصادی و شاخص اعتماد به همسایه با ۳/۱ از محیط اجتماعی بیشترین میزان رضایتمندی را از محیط‌های سه‌گانه نشان دادند. به‌طور کلی بخش قابل‌توجهی از ساکنان سکونتگاه‌های غیررسمی از کیفیت زندگی خود در ارتباط با استانداردهای محیط‌های سه‌گانه مذکور رضایت کمتری دارند. پوراحمد و همکاران (۱۳۹۶) به بررسی میزان رضایت ساکنان محله اسلام‌آباد تهران از کیفیت زندگی و تبیین مهم‌ترین عوامل نارضایتی پرداخته‌اند. برای تجزیه و تحلیل اطلاعات از آزمون t تک‌نمونه‌ای و رگرسیون چندخطی بهره برده شده است. نتایج

1. Soweto

2. Hernandez & Yunda

حاکمی از آن است که بیشترین نارضایتی از عوامل اقتصادی و امنیتی در محله مدنظر است و عوامل کالبدی، خدمات و دسترسی بیشترین تأثیر ذهنی را به کیفیت زندگی می‌گذارند. حاتمی‌نژاد و همکاران (۱۳۹۶) به بررسی ابعاد مختلف کیفیت زندگی در محدوده سکونتگاه‌های غیررسمی محله اسلام‌آباد تهران پرداخته‌اند. روش پژوهش توصیفی - تحلیلی بوده و داده‌های گردآوری‌شده با استفاده از نرم‌افزارهای Smart PLS و SPSS پردازش شده‌اند. نتایج پژوهش حاکمی از آن است که کیفیت زندگی براساس نتایج آزمون t در سکونتگاه‌های غیررسمی اسلام‌آباد تهران با میانگین ۲/۳۳ در طیف لیکرت در سطح پایینی قرار دارد. عوامل و شاخص‌های اجتماعی، اقتصادی، کالبدی و خدمات و دسترسی به ترتیب تأثیر بیشتر و شاخص امنیت تأثیر کمتری بر میزان رضایتمندی از زندگی در سکونتگاه‌های غیررسمی اسلام‌آباد دارند. سفاهن و هانفی (۱۳۹۷) به بررسی و سنجش میزان رضایتمندی از شاخص‌های اقتصادی در محله از دیدگاه ساکنان پرداخته است. برای تجزیه و تحلیل داده‌ها در این پژوهش از روش TOPSIS استفاده شده است. نتایج حاکمی از آن است که در حال حاضر محله دهنو با مشکلات فراوانی در زمینه توسعه اقتصادی روبه‌روست. مقوله‌ای که در پژوهش‌های فوق، کمتر مدنظر قرار گرفته، بعد روانی سرزندگی شهری است که در این پژوهش به آن پرداخته شده است.

روش پژوهش

پژوهش حاضر کاربردی و توصیفی - تحلیلی است. متغیرهای پژوهش با استفاده از مطالعات کتابخانه‌ای، شناسایی شده‌اند و برای دستیابی به پرسش‌های پژوهش و آزمودن فرضیه‌ها، اطلاعات با مطالعه میدانی و از طریق پرسش‌نامه گردآوری شدند. روایی و پایایی پژوهش نیز بررسی شد. روایی پرسش‌نامه به روش صوری به‌دست آمد و پایایی نیز با استفاده از آلفای کرونباخ بررسی شد که ضریب آن برای کل پرسش‌نامه ۰/۸۰۱ بود. برای سه شاخص (روانی - اجتماعی، تسهیلات رفاهی و خدماتی و کالبدی-فضایی)، ۲۲ زیرشاخص در نظر گرفتیم. جامعه آماری پژوهش، ساکنان محله سیلاب قوشخانه تبریز بودند که ۱۵۰۰ نفر تخمین زده شدند. با استفاده از فرمول کوکران حجم نمونه ۳۰۵ نفر با سطح خطای ۵ درصد محاسبه شده است. به‌منظور تجزیه و تحلیل یافته‌های پژوهش پس از تکمیل پرسش‌نامه‌ها، همه محاسبات آماری به‌کمک نرم‌افزار SPSS انجام شد. همچنین برای نیل به هدف اصلی پژوهش مبتنی بر ارزیابی و رتبه‌بندی میزان اهمیت شاخص‌های سرزندگی شهری در میان ساکنان محله سیلاب تبریز از آزمون‌های فریدمن و کروسکال-والیس استفاده شد. برای بررسی میانگین ابعاد سرزندگی ساکنان محله سیلاب تبریز در مقایسه با میانگین جامعه، از آزمون t تک‌نمونه‌ای استفاده شد و در نهایت جهت پی‌بردن به وجود یا نبود رابطه میان شاخص روانی - اجتماعی و میزان سرزندگی شهری میان ساکنان محله سیلاب تبریز، از روش رگرسیون چندمتغیره استفاده شد. مؤلفه‌هایی که در این پژوهش به‌کار گرفته شده‌اند، در جدول ۱ آمده‌اند:

جدول ۱. شاخص‌ها و زیرشاخص‌های پژوهش

شاخص‌ها	زیرشاخص‌ها
شاخص روانی-اجتماعی	قرارگیری میز و صندلی کافه‌ها و رستوران‌ها در طول شبانه‌روز در پیاده‌رو حضور دست‌فروشان امکان تفریح و شادی برای کودکان حضور گروه‌های فعال فرهنگی مانند گروه‌های موسیقی، تئاتر و نمایش‌های خیابانی تنوع رنگ در ساختمان‌های مشرف به خیابان اصلی استقرار واحدهای تجاری کوچک متنوع به‌جای واحدهای تجاری بزرگ فرم و قرارگیری آب‌نما یا حوض قرارگیری و فرم باغچه‌ها
شاخص کالبدی-فضایی	رنگ و جنس کف‌سازی نورپردازی پیاده‌راه‌ها و بدنه ساختمان‌ها در طول شب تنوع کاربری‌های تجاری و خدماتی هماهنگی شکل و نماهای ساختمان‌ها هماهنگی و تناسب مصالح و رنگ‌های به‌کار برده‌شده در نماها وجود نشیمنگاه برای نشستن وجود فضاهای سبز، ورزشی و تفریحی وجود آب‌نما یا حوض در پیاده‌راه
شاخص تسهیلات رفاهی و خدماتی	وجود کاربری‌هایی مانند آب‌میوه‌فروشی‌ها، غذاهای فوری و رستوران‌ها برقراری بازارهای موقت و حضور فروشندگان خیابانی در امکان‌های مشخص پاکیزگی بوی بد در محدوده روشنایی محدوده کیفیت مناسب مکان‌های نشستن و استراحت در پیاده‌راه

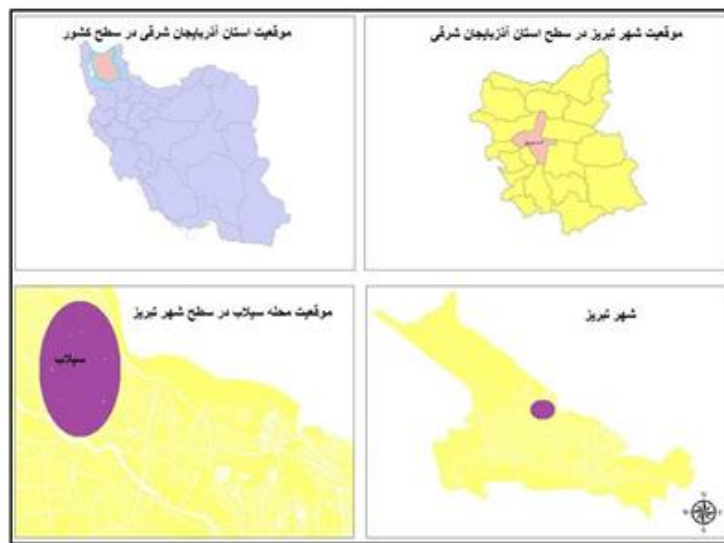
منبع: مصلی‌نژاد و همکاران، ۱۳۹۷

معرفی محدوده مورد مطالعه

با رشد نامتعادل اقتصادی در بخش‌های صنعت و خدمات و نیز تمرکز سرمایه‌ها و تأسیسات در مراکز بزرگ شهری، گسترش روزافزون شهرنشینی در شهرهای بزرگ ایران به تدریج از دهه ۱۳۴۰ به بعد آغاز شد که این رشد بدون منطق توأم با کاستی‌های برنامه‌ریزی کالبدی و مسکن و نادیده‌گرفتن اقشار کم‌درآمد شهری سبب شکل‌گیری سکونتگاه‌های غیررسمی در ایران شد. از جمله استان‌های درگیر با این معضل در ایران، استان آذربایجان شرقی بوده است. براساس آخرین اطلاعات از مرکز آمار ایران، جمعیت استان آذربایجان شرقی در سال ۱۳۹۵ برابر با ۳,۹۰۹,۶۵۲ نفر با متوسط رشد سالانه ۰/۹۷ درصد بوده است (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۶: ۱۲۲). ۳۶۰۰ هکتار سکونتگاه غیررسمی با ۵۰۰ هزار نفر جمعیت در استان آذربایجان شرقی واقع شده است که از این مقدار ۲۰۰۰ هکتار با بیش از ۴۰۰ هزار نفر در شهر تبریز مرکز استان آذربایجان شرقی قرار دارد. حاشیه‌نشینی در تبریز، به‌طور مشخص از دهه ۴۰ به بعد آغاز شده است. اگر مناطق اسکان غیررسمی را به تعریف آبرامز، کارشناس معروف مسکن به مناطقی محدود تقسیم کنیم که از نظر زیرساخت‌ها و تسهیلات شهری و کیفیت واحدهای مسکونی، استانداردهای قابل‌قبولی ندارند و در اراضی نامناسب شهری استقرار یافته‌اند، محله‌های دره‌ایچی، قربانی، سیلاب، داداش‌آباد، حیدرآباد، سیلاب قوشخانه در شمال شهر تبریز و محله یانوق (انتهای خیابان مارالان تا طالقانی) در جنوب جزء مناطق عمده اسکان غیررسمی شهر تبریز تلقی خواهند شد. هرچند آلونک‌ها و زاغه‌های شهری در سایر نقاط

شهر تبریز نیز قابل‌رؤیت است، این استقرارها در محله‌های فوق‌تمرکز و تراکم بیشتری دارد. یکی از محله‌های درگیر با معضل حاشیه‌نشینی در شهر تبریز، محله سیلاب قوشخانه واقع در حوزه استحفاظی منطقه ۱۰ شهرداری تبریز است. سیلاب نام دو محله از محله‌های قدیمی شهر تبریز است. سیلاب قوشخانه و سیلاب ملازینال به‌صورت «سئلاب» در میان مردم محلی تلفظ می‌شود. جمعیت ساکن در این منطقه براساس سرشماری سال ۱۳۹۵، برابر با ۱۸۷,۹۵۸ نفر بوده است. از ویژگی‌های عمده این محله، قطعات مسکونی کوچک، یک طبقه، پرجمعیت و فاقد دسترسی سواری است. کوچه‌های پرشیب سبب می‌شود این محله در زمستان غیرقابل عبور شود. پمپاژ فاضلاب نازل به سطح کوچه‌ها و استفاده از گورستان برای بازی کودکان و نبود مراکز درمانی از دیگر ویژگی‌های محله سیلاب تبریز است (پورمحمدی و جهان‌بین، ۱۳۸۸: ۴۷). درآمد سرانه ساکنان سکونتگاه‌های غیررسمی محله سیلاب تبریز، بسیار کمتر از میانگین شهر تبریز و نرخ بیکاری بالاتر از آن است. بیشتر ساکنان از مشاغل کاذب غیرتولیدی یا کارگری امرارمعاش می‌کنند. همچنین تراکم جمعیت در واحد سطح در این محله بالاست و همچنین بعد خانوار، بار تکفل و رشد طبیعی جمعیت در مقایسه با سایر مناطق شهر تبریز فراوان است. سطح سواد و میزان درآمد در میان ساکنان سکونتگاه‌های غیررسمی محله سیلاب تبریز بسیار پایین است و بیشتر ساکنان، مهاجران از روستاها یا شهرهای کوچک هستند.

شکل ۱. موقعیت محله سیلاب در شهر تبریز

منبع: زمانی و همکاران، ۱۳۸۹

تجزیه و تحلیل داده‌ها

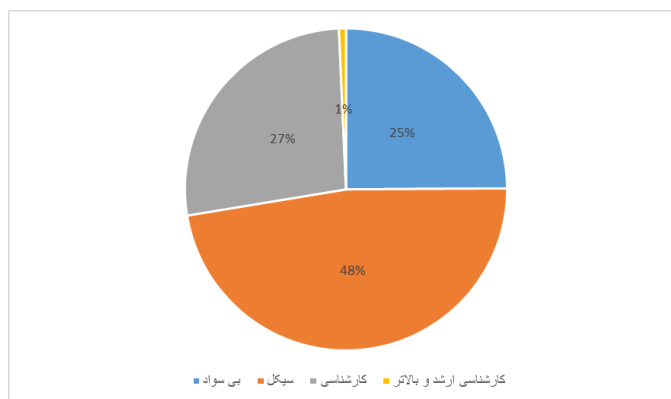
یافته‌های توصیفی پژوهش

یافته‌های توصیفی پژوهش حاکی از این است که ۱۰/۲ درصد (۳۱ نفر) ساکنان در رده سنی ۱۸ تا ۲۵ سال، ۴۲/۶ درصد (۱۳۰ نفر) در رده سنی ۲۵ تا ۳۰ سال، ۲۳/۶ درصد (۷۲ نفر) در رده سنی ۳۰ تا ۴۵ سال و ۲۳/۶ درصد (۷۲ نفر) در رده سنی ۴۵ سال و بالاتر قرار داشتند. از لحاظ جنسیت، ۵۸/۷ درصد (۱۷۹ نفر) پاسخ‌گویان این پژوهش را مردان و ۴۱/۳ درصد (۱۲۶ نفر) را زنان تشکیل می‌دهند. از لحاظ وضعیت تأهل، ۵۰/۸ درصد (۱۵۵ نفر) افراد مجرد و ۴۹/۲ درصد (۱۵۰ نفر) افراد متأهل بوده‌اند. به

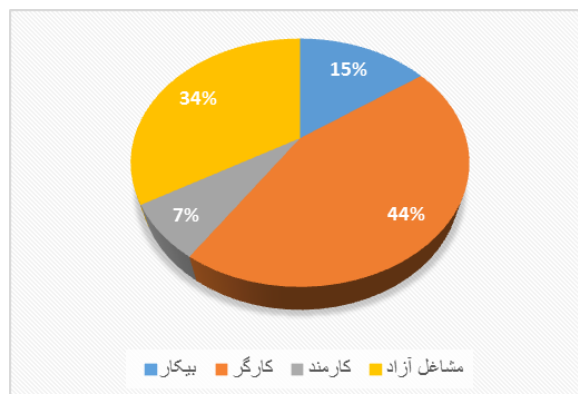
لحاظ وضعیت تحصیلات، ۲۴/۹ درصد (۷۶ نفر) افراد بی‌سواد، ۴۷/۵ درصد (۱۴۵ نفر) دارای سیکل، ۲۶/۹ درصد (۸۲ نفر) دارای مدرک کارشناسی و تنها ۰/۷ درصد (۲ نفر) دارای مدرک کارشناسی ارشد و بالاتر بوده‌اند. به لحاظ وضعیت اشتغال نیز ۱۵/۱ درصد (۴۶ نفر) افراد بیکار، ۴۴/۳ درصد (۱۳۵ نفر) افراد کارگر، ۷/۲ درصد (۲۲ نفر) کارمند و ۳۳/۴ درصد (۱۰۲ نفر) دارای مشاغل آزاد بوده‌اند. بدین ترتیب بیشترین گروه سنی به گروه سنی در رده ۲۵ تا ۳۰ سال و کمترین تعداد گروه سنی مربوط به گروه سنی ۱۸ تا ۲۵ سال بود که این آمار نشان می‌دهد، جمعیت میان‌سال ساکن در محله سیلاب تبریز بیشتر از سایر گروه‌های سنی است. بیشتر افراد در محله سیلاب تبریز مشغول فعالیت‌های کارگری‌اند و کمترین گروه شغلی به کارمندان مربوط هستند و به دلیل تحصیلات، بیشتر ساکنان مدرک سیکل و تنها دو نفر مدرک کارشناسی ارشد یا دکتری داشتند.

جدول ۲. ساختار سنی و جنسی پرسش‌شوندگان محله سیلاب تبریز

مؤلفه‌ها	زیرشاخه‌ها	فراوانی	درصد
جنسیت	مرد	۱۷۹	۵۸/۷
	زن	۱۲۶	۴۱/۳
سن	۲۵-۱۸	۳۱	۱۰/۲
	۳۰-۲۵	۱۳۰	۴۲/۶
	۴۵-۳۰	۷۲	۲۳/۶
	۴۵ به بالا	۷۲	۲۳/۶

شکل ۲. وضعیت تحصیلات پرسش‌شوندگان محله سیلاب تبریز

شکل ۳. وضعیت شغلی پاسخ‌دهندگان

ارزیابی سرزندگی شهری محله سیلاب تبریز در شاخص روانی - اجتماعی

برای بررسی سرزندگی شهری از دیدگاه ساکنان محله سیلاب تبریز، از آزمون t تک‌نمونه‌ای استفاده شده است. با توجه به استفاده از طیف لیکرت (۱-۵) در پرسش‌نامه که حد متوسط آن عدد ۳ است. اگر میانگین پاسخ‌ها از ۳ بیشتر باشد، نشان‌دهنده سرزندگی بالا و در صورتی که از ۳ پایین‌تر باشد، نشان‌دهنده سرزندگی پایین است. برای بررسی بعد روانی - اجتماعی از چهار گویه استفاده شده است. نتایج آزمون t نشان می‌دهد که بیشتر گویه‌ها امتیاز وزنی کمتر از حد متوسط را کسب کرده‌اند. به لحاظ آماری نیز با توجه به سطح معناداری گویه چهارم که ۰/۱۳۲ و بیشتر از ۰/۰۵ است، معنادار نیست و نمی‌توان این نتیجه را به کل نواحی محله سیلاب تبریز نسبت داد. در جدول ۴، به نتایج آزمون t در ارتباط با بررسی شاخص روانی - اجتماعی سرزندگی در محله سیلاب تبریز اشاره شده است.

جدول ۳. توزیع فراوانی پاسخ‌دهندگان

شاخص‌ها	مجموع	میانگین	انحراف معیار	کمترین	بیشترین
روانی - اجتماعی	۳۰۵	۲/۸۰۸۳۸	۰/۵۴۱۲۹۶	۱	۴/۵۵۶
تسهیلات رفاهی و خدماتی	۳۰۵	۲/۲۸۶۶۵	۰/۳۶۸۹۷۶	۱	۴/۲۸۶
کالبدی - فضایی	۳۰۵	۲/۶۴۴۲۶	۰/۵۵۱۶۹۴	۱/۲۸۶	۴/۷۵۰

جدول ۴. آزمون t برای بررسی شاخص روانی - اجتماعی سرزندگی

با ضریب اطمینان ۹۵ درصد	حد پایین سرزندگی	حد بالای سرزندگی	انحراف میانگین	ت		میانگین	معیار انحراف	کمترین	بیشترین	توضیحات
				۳	۲					
-۰/۰۶	-۰/۲۸	-۰/۱۷۰	۰/۰۰۳	-۳/۰۰۲	۰/۹۹۲	۲/۸۳	۰/۵۴۱۲۹۶	۱	۴/۵۵۶	در محله سیلاب تبریز، میز و صندلی‌های موجود در کافی‌شاپ‌ها و رستوران‌ها در طول شبانه‌روز در محیط استقرار یافته‌اند.
-۰/۷۸	-۰/۹۸	-۰/۸۷۹	۰/۰۰۰	-۱۶/۷۷۱	۰/۹۱۵	۲/۱۲	۰/۳۶۸۹۷۶	۱	۴/۲۸۶	فعالیت دست‌فروشی در محله سیلاب تبریز مشاهده می‌شود.
۰/۳۹	۰/۱۳	۰/۲۵۹	۰/۰۰۰	۴/۰۳۳	۱/۱۲۲	۲/۲۶	۰/۵۵۱۶۹۴	۱/۲۸۶	۴/۷۵۰	تمهیداتی برای امکان تفریح و شادی برای کودکان اندیشیده شده است.
-۰/۱۸	-۰/۰۲	۰/۰۷۹	۰/۱۳۲	۱/۵۰۹	۰/۹۱۱	۲/۰۸				گروه‌های فرهنگی مانند گروه موسیقی، تئاتر و نمایش‌های خیابانی در محله سیلاب فعالیت می‌کنند.

به‌طورکلی با توجه به نتایج آزمون t، میزان سرزندگی محله سیلاب تبریز در شاخص روانی - اجتماعی با میانگین ۲/۸۲ پایین‌تر از حد متوسط است.

ارزیابی سرزندگی محله سیلاب تبریز در شاخص تسهیلات رفاهی و خدماتی

برای بررسی شاخص تسهیلات رفاهی و خدماتی از ۹ گویه استفاده شده است. به لحاظ آماری سطح معناداری متغیرها کمتر از ۰/۰۵ در نظر گرفته شده است. در جدول ۵، به نتایج آزمون t در ارتباط با بررسی شاخص تسهیلات رفاهی - خدماتی سرزندگی در محله سیلاب تبریز اشاره شده است.

جدول ۵. آزمون t برای بررسی شاخص تسهیلات رفاهی و خدماتی سرزندگی

با ضریب اطمینان ۹۵ درصد	حد بالایی سرزندگی	حد پایینی سرزندگی	اختلاف میانگین	s.d	t	انحراف معیار	میانگین	گویه‌ها
-۰/۴۹	-۰/۶۵	-۰/۵۷۴	۰/۰۰۰	-۱۴/۰۵۲	۰/۷۱۳	۲/۴۳	نشیمنگاه هایی برای نشستن ساکنان، به‌ویژه برای کهن سالان در نظر گرفته شده است.	
-۰/۴۸	-۰/۶۵	-۰/۵۶۷	۰/۰۰۰	-۱۳/۰۶۱	۰/۷۵۸	۲/۴۳	در پیاده‌راه‌های محله سیلاب تبریز آب‌نما یا حوضچه در میدان‌ها به چشم می‌خورد.	
-۰/۰۲	-۰/۱۶	-۰/۹۰۲	۰/۰۱۰	-۲/۵۸۰	۰/۶۲۲	۲/۹۱	تا حد مطلوبی محله سیلاب تبریز از کاربری‌هایی مانند آب‌میوه‌فروشی‌ها و رستوران‌ها برخوردار است.	
۰/۴۴	۰/۲۵	۰/۳۴۱	۰/۰۰۰	۷/۱۲۲	۰/۸۳۶	۳/۳۴	برای فروشندگان خیابانی در مکان‌هایی مشخص بازارچه‌های موقتی در نظر گرفته شده است.	
-۰/۰۸	-۰/۲۱	-۰/۱۴۴	۰/۰۰۰	-۴/۱۲۱	۰/۶۱۱	۲/۸۶	به جهت پاکیزگی، محله سیلاب تبریز پاکیزه و تمیز به نظر می‌رسد.	
-۰/۰۹	-۰/۲۳	-۰/۱۶۱	۰/۰۰۰	-۴/۵۹۹	۰/۶۱۰	۲/۸۴	در محله سیلاب تبریز، بوی نامطلوب و بد ناشی از فاضلاب‌ها به مشام می‌رسد.	
-۰/۴۳	-۰/۵۸	-۰/۵۰۵	۰/۰۰۰	-۱۲/۴۶۱	۰/۷۰۸	۲/۵۰	به جهت روشنایی، محدوده محله سیلاب تبریز از نور کافی برخوردار است.	
-۰/۵۲	-۰/۶۷	-۰/۵۹۷	۰/۰۰۰	-۱۵/۶۱۵	۰/۶۶۷	۲/۴۰	به لحاظ کیفیت مکان‌های نشستن و استراحت (نشیمنگاه‌ها) در پیاده‌روها، استاندارد هستند.	
-۰/۲۰	-۰/۳۵	۰/۲۷۹	۰/۰۰۰	-۷/۳۹۵	۰/۶۶۷	۲/۷۲	به‌اندازه کافی محله سیلاب تبریز از وجود فضاهای سبز، ورزشی و تفریحی بهره برده است.	

به‌طور کلی، با توجه به نتایج آزمون t، میزان سرزندگی محله سیلاب تبریز در شاخص تسهیلات رفاهی و خدماتی با میانگین ۲/۷۱ کمتر از حد متوسط است و به‌جز گویه چهارم با میانگین وزنی ۳/۳۴، هیچ‌یک از گویه‌های مورد مطالعه میانگین وزنی بالاتر از حد متوسط را کسب نکرده‌اند.

ارزیابی سرزندگی شهری محله سیلاب تبریز در شاخص کالبدی- فضایی

برای بررسی شاخص کالبدی- فضایی از ۹ گویه استفاده شده است. به لحاظ آماری سطح معناداری متغیرها کمتر از ۰/۰۵ در نظر گرفته شده است. در جدول ۶، به نتایج آزمون t در ارتباط با بررسی شاخص کالبدی- فضایی سرزندگی ساکنان محله سیلاب تبریز اشاره شده است.

جدول ۶. آزمون t برای بررسی شاخص کالبدی- فضایی سرزندگی

با ضریب اطمینان ۹۵ درصد	حد بالایی سرزندگی	حد پایینی سرزندگی	اختلاف میانگین	t	انحراف معیار	میانگین	گویه‌ها
-۰/۶۵	-۰/۷۷	-۰/۷۰۸	۰/۰۰۰	-۲۲/۶۰۲	۰/۵۴۷	۲/۲۹	در ابنیه مشرف به خیابان اصلی محله سیلاب تبریز، تنوع رنگ به چشم می‌خورد.
-۰/۶۸	-۰/۸۰	-۰/۷۳۸	۰/۰۰۰	-۲۵/۲۷۰	۰/۵۱۰	۲/۲۶	به استقرار واحدهای تجاری کوچک‌مقیاس در محله سیلاب تبریز توجه شده است.
-۰/۶۸	-۰/۸۰	-۰/۷۴۴	۰/۰۰۰	-۲۴/۴۳۰	۰/۵۳۲	۲/۲۶	فرم و قرارگیری آب‌نماها یا حوضچه‌ها در محله سیلاب تبریز مطلوب بوده است.
-۰/۶۲	-۰/۷۴	-۰/۶۷۹	۰/۰۰۰	-۲۱/۰۳۶	۰/۵۶۳	۲/۳۲	قرارگیری و فرم باغچه‌ها در محله سیلاب تبریز مطلوب بوده است.
-۰/۶۷	-۰/۷۹	-۰/۷۲۸	۰/۰۰۰	-۲۳/۵۷۱	۰/۵۳۹	۲/۲۷	رنگ‌بندی و جنس کف‌سازی‌ها در سنگ‌فرش‌ها و پیاده‌راه‌ها جذاب بوده است.
-۰/۶۸	-۰/۷۹	-۰/۷۳۴	۰/۰۰۰	-۲۴/۴۷۵	۰/۵۲۴	۲/۲۷	در طول شب، نورپردازی پیاده‌راه‌ها و بدنه ساختمان‌ها مناسب بوده است.
-۰/۶۰	-۰/۷۲	-۰/۶۶۲	۰/۰۰۰	-۲۱/۰۰۱	۰/۵۵۱	۲/۳۴	تنوع کاربری‌های تجاری و خدماتی مشهود بوده است.
-۰/۰۹	-۰/۲۳	-۰/۱۶۴	۰/۰۰۰	-۴/۶۳۹	۰/۶۱۷	۲/۸۴	به لحاظ شکل و نما، ابنیه هماهنگ با یکدیگر بوده‌اند.
-۰/۰۴	-۰/۱۹	-۰/۱۱۸	۰/۰۰۲	-۳/۰۶۲	۰/۶۷۳	۲/۷۸	رنگ‌های به کار گرفته‌شده در نماها و تناسب مصالح استفاده‌شده در نماها با یکدیگر هماهنگ بوده‌اند.

با توجه به نتایج آزمون t، میزان سرزندگی محله سیلاب تبریز در شاخص کالبدی- فضایی با میانگین ۲/۴۰ پایین‌تر از حد متوسط است و هیچ‌یک از گویه‌های مورد مطالعه میانگین وزنی بالاتر از حد متوسط را کسب نکرده‌اند. در حالت کلی می‌توان گفت وضعیت شاخص‌های سرزندگی در محله سیلاب تبریز مطلوب نیست.

بررسی رابطه شاخص روانی- اجتماعی ساکنان و میزان سرزندگی شهری

رابطه شاخص روانی- اجتماعی و میزان سرزندگی شهری ساکنان محله سیلاب تبریز با استفاده از مؤلفه‌های «تفریح و شادی کودکان» و «فعالیت گروه‌های فرهنگی» در محله سیلاب تبریز با بهره‌گیری از رگرسیون چندمتغیره بررسی شد. نتایج آزمون نشان می‌دهد که مقدار R برابر است با ۰/۷۴۵ که رابطه بین شاخص روانی- اجتماعی ساکنان و میزان سرزندگی شهری را تأیید می‌کند. در جدول ۷، به نتایج رگرسیون چندمتغیره میان شاخص روانی- اجتماعی و میزان سرزندگی ساکنان محله سیلاب تبریز اشاره شده است.

جدول ۷. آماره تعیین رگرسیون بین شاخص روانی- اجتماعی و میزان سرزندگی

خطای معیار	ضریب تعیین اصلاح شده R2	ضریب تعیین R2	ضریب هم‌بستگی چندگانه R
۰/۳۶۲	۰/۵۵۲	۰/۵۵۵۱	۰/۷۴۵

در جدول ۷، ضریب تعیین ۰/۵۵۵ است. مقدار تبیین نشان می‌دهد که افزایش ضریب شاخص روانی- اجتماعی ۰/۵۵۵ درصد بر افزایش میزان سرزندگی شهری تأثیر می‌گذارد. در جدول ۸، مقدار F محاسبه شده ۱۸۸/۱۸۱ است که در سطح ۰/۹۵ درصد ($\text{sig} = 0/000$) معنی‌دار بودن دو متغیر را تأیید می‌کند.

جدول ۸. تحلیل واریانس و رگرسیون خطی میان شاخص روانی- اجتماعی و میزان سرزندگی شهری

منبع تغییرات	مجموع مربعات	درجه آزادی	میانگین مربعات	کمیت F	سطح معناداری
اثر رگرسیونی	۴۹/۴۱۸	۲	۲۴/۷۰۹		
باقی‌مانده	۳۹/۶۵۴	۳۰۲	۰/۱۳۱	۱۸۸/۱۸۱	۰/۰۰۰
کل	۸۹/۰۷۲	۳۰۴			

درباره اهمیت و تأثیر متغیرهای مستقل در پیشگویی معادله رگرسیون باید از مقادیر Beta استفاده کرد. با توجه به اینکه مقادیر بتا استاندارد شده است؛ پس می‌توان درباره تأثیر نسبی متغیرها با استفاده از آن قضاوت کرد. بالا بودن ضریب Beta اهمیت نسبی و تأثیر آن را در پیشگویی متغیر وابسته نشان می‌دهد. در جدول ۴ مقدار Beta نشان می‌دهد که به ازای یک واحد متغیر در انحراف معیار شاخص روانی- اجتماعی، انحراف معیار شاخص‌های سرزندگی با توجه به مؤلفه‌های تفریح و شادی کودکان و فعالیت گروه‌های فرهنگی به اندازه ۰/۳۹۸ و ۰/۴۶۹ تغییر پیدا می‌کند. براین اساس می‌توان گفت متغیر فعالیت گروه‌های فرهنگی با مقدار بتای ۰/۴۶۹ بالاترین تأثیر را بر میزان شاخص‌های سرزندگی شهری مورد مطالعه دارد و کمترین تأثیر نیز به مؤلفه تفریح و شادی کودکان در محله سیلاب تبریز با مقدار بتای ۰/۳۹۸ مربوط است.

جدول ۹. آماره‌های متغیرهای وارد بر مدل رگرسیونی

نام متغیر	ضرایب غیراستاندارد بتا	ضرایب استاندارد شده	T	سطح معناداری
عرض از مبدأ	۱/۳۲۴		۱۶/۶۶۰	۰/۰۰۰
تفریح و شادی کودکان	۰/۱۹۲	۰/۳۹۸	۹/۱۲۹	۰/۰۰۰
فعالیت گروه‌های فرهنگی	۰/۲۷۹	۰/۴۶۹	۱۰/۷۷۰	۰/۰۰۰

ارزیابی سرزندگی شهری و رتبه‌بندی شاخص‌های آن در محله سیلاب تبریز

با توجه به هدف پژوهش که سنجش اهمیت شاخص‌های سرزندگی شهری میان ساکنان محله سیلاب قوشخانه و نیز ۳ مقیاس روانی- اجتماعی، تسهیلات رفاهی- خدماتی و کالبدی- فضایی با توجه به پاسخ‌های ساکنان که براساس طیف لیکرت طبقه‌بندی شده‌اند، توسط آزمون فریدمن ارزیابی شد. درحقیقت از آزمون فریدمن برای ارزیابی و رتبه‌بندی شاخص‌های سرزندگی در محله سیلاب تبریز استفاده شد. در جدول‌های بعدی میانگین و انحراف استاندارد متغیرها ارائه شده است. دامنه میانگین ۱-۵ است. مقایسه میانگین شاخص‌های سرزندگی شهری نشان می‌دهد بالاترین میانگین، (۲/۸۰۸)، متعلق به شاخص روانی- اجتماعی است و پایین‌ترین میانگین (۲/۲۸)، به شاخص کالبدی- مربوط فضایی است. مقایسه میانگین رتبه‌ها نشان می‌دهد بالاترین میانگین رتبه، (۲/۴۳)، به شاخص روانی- اجتماعی تعلق دارد و

بدین معناست که مهم‌ترین شاخص در جلب رضایت ساکنان شاخص مذکور بوده است. بعد از شاخص فوق، مهم‌ترین شاخص‌های دیگر به ترتیب روبه‌رو هستند: تسهیلات رفاهی- خدماتی (۲/۱۸)، کالبدی- فضایی (۱/۳۹). این جدول بیانگر معناداری آماری است. مقدار مجذور کای به دست آمده ۱۸۰/۶۷۲ است که در سطح خطای کمتر از ۰/۰۵ قرار دارد ($P < 0/05$). آزمون فریدمن نشان می‌دهد که اهمیت شاخص‌های مطرح شده دربارهٔ زیست‌پذیری و سرزندگی متفاوت بوده است. ($P < 0/05$, $d f = 2$, مجذور کای = ۱۸۰/۶۷۲). در جدول ۱۰ به نتایج آزمون فریدمن و در جدول ۱۱ به رتبه‌بندی شاخص‌ها اشاره شده است.

جدول ۱۰. آمار آزمون فریدمن

N	۳۰۵
Chi-Square	۱۸۰/۶۷۲
D f	۲
Sig Asymp.	۰/۰۰۰

جدول ۱۱. رتبه‌بندی شاخص‌ها

شاخص‌ها	میانگین رتبه‌ها
روانی- اجتماعی	۲/۴۳
تسهیلات رفاهی و خدماتی	۲/۱۸
کالبدی- فضایی	۱/۳۹

در آزمون کروسکال‌والیس زمانی می‌توانیم از معنادار بودن نتایج اطمینان حاصل کنیم که میزان سطح معناداری متغیرها کمتر از ۰/۰۵ باشد. میزان sig مؤلفه‌های روانی- اجتماعی، تسهیلات رفاهی- خدماتی و کالبدی- فضایی به ترتیب ۰/۴۴۲، ۰/۱۹۶ و ۰/۲۴۷ است. جدول ۱۲، بیانگر معنادار نبودن نتایج است؛ زیرا میزان سطوح معناداری شاخص‌های مذکور، بیشتر از ۰/۰۵ است.

جدول ۱۲. نتایج آمارهٔ آزمون کروسکال‌والیس محلهٔ سیلاب تبریز

آماره	روانی- اجتماعی	تسهیلات رفاهی و خدماتی	کالبدی- فضایی
مقدار اسکوتر	۲/۶۸۸	۴/۶۸۵	۴/۱۴۲
درجهٔ آزادی	۳	۳	۳
سطح معناداری	۰/۴۴۲	۰/۱۹۶	۰/۲۴۷

نتیجه‌گیری

سرزندگی و زیست‌پذیری شهری و پارامترهای سنجش آنان از مهم‌ترین دغدغه‌های جوامع امروزی است. ارزیابی موارد فوق در قالب سکونتگاه‌های غیررسمی برای رفع نابرابری‌ها و تبعیض و همچنین کاهش آثار مخرب جامعه‌شناختی و روان‌شناختی در جامعهٔ هدف بسیار مورد تأکید بیشتر برنامه‌ریزان شهری است. پژوهش حاضر با هدف سنجش شاخص‌های سرزندگی شهری محلهٔ سیلاب تبریز از دیدگاه ساکنان انجام شده است. آنچه از نتایج تحلیل‌های توصیفی مشاهده شد، این بود که میانگین سطح تحصیلات نمونهٔ جامعهٔ آماری مدنظر، در حد ابتدایی و سیکل بوده است و

متأسفانه تعداد افراد کمتری موفق به بهره‌گیری از تسهیلات آموزش عالی شده‌اند و به لحاظ اشتغال، بیشتر افراد مشغول فعالیت‌هایی مانند کارگری و مشاغل آزاد بودند و از جهت وضعیت تأهل، حدود نیمی از اهالی متأهل و نیمی دیگر مجرد بودند. سه شاخص روانی-اجتماعی، تسهیلات رفاهی-خدماتی و کالبدی-فضایی به‌عنوان شاخص‌های مهم سرزندگی شهری به‌کار گرفته شدند. مقدار تبیین نشان داد که $0/5551$ درصد از تغییرات و افزایش سطح میزان سرزندگی شهری (در ابعاد روانی-اجتماعی، تسهیلات رفاهی-خدماتی و کالبدی-فضایی) از شاخص روانی-اجتماعی ساکنان شهر تأثیر می‌پذیرد. براین‌اساس متغیر فعالیت گروه‌های فرهنگی با مقدار بتای $0/469$ بالاترین تأثیر را بر میزان شاخص‌های سرزندگی شهری مطالعه شد. نتایج سنجش مؤلفه‌های سرزندگی شهری حاکی از آن بود که بعد روانی-اجتماعی با میانگین $2/43$ بیشترین رتبه را داشته است و پس از آن به‌ترتیب بعد تسهیلات رفاهی و خدماتی ($2/18$) در رتبه دوم و درنهایت بعد کالبدی-فضایی ($1/39$) در رتبه سوم قرار دارند. نتایج آزمون کروسکال نیز حاکی از آن است که نتایج مرتبط با سه شاخص «روانی-اجتماعی»، «تسهیلات رفاهی-خدماتی» و «کالبدی-فضایی» معنادار نیستند؛ چراکه میزان سطح معناداری شاخص‌های مذکور بیشتر از میزان نرمال $0/05$ است. نتایج پژوهش حاضر با پژوهش حاتمی‌نژاد و همکاران (1396) به لحاظ رضایت‌نداشتن ساکنان سکونتگاه‌های غیررسمی از وضعیت شاخص‌های سرزندگی مشابه است و شاخص اجتماعی در هر دو پژوهش به لحاظ اهمیت در رتبه اول قرار گرفته است، اما در پژوهش پوراحمد و همکاران (1396) شاخص کالبدی بیشترین تأثیر را بر میزان رضایت شهروندان دارد. نتایج پژوهش فرجی (1396) حاکی از آن است که بالاترین میزان رضایتمندی ساکنان سکونتگاه‌های غیررسمی شهر بجنورد از شاخص کالبدی است و کمترین میزان رضایت مربوط به شاخص اجتماعی است.

با توجه به نتایج پژوهش، پیشنهادهای زیر برای بهبود شرایط زیست‌پذیری در محله سیلاب قوشخانه تبریز ارائه شده است:

- ارائه راهکارهایی برای بهبود اوضاع اشتغال و به عبارت دیگر بهره‌مندی ساکنان از کمک‌های دولت و شهرداری‌ها برای بهبود کسب‌وکارها و اعطای وام‌هایی با عنوان وام‌های خوداشتغالی به صاحبان مشاغل خانگی و غیره

- برای بهبود فضا و امکانات برای بازی و سرگرمی کودکان پیشنهاد می‌شود، پارک‌هایی با عنوان «پارک کودک» احداث شود که ضوابط زیر را داشته باشند:

- در نظر گرفتن فضاهایی برای اقلان حس خلاقیت کودکان با نقاشی و وسایل بازی در پارک‌ها

- در نظر گرفتن فضاهایی برای برونی‌سازی جذابیت‌های فیزیکی و نوآوری در پارک‌ها با عنوان کلاس‌های آموزش محور

- توجه به کاربرد اختلاف سطوح در پارک‌ها از جمله مواردی است که به کودکان احساس نشاط مضاعفی می‌بخشد و طراحی فضاهای غیر محصور شده در این زمینه بسیار مهم است.

- توجه به ارگونومی دقیق در گرافیک‌های محیطی پارک‌های کودک؛ در طراحی وسایل بازی و محیط باید به مؤلفه‌هایی از جمله تناسب اندام کودکان، فیزیک کودکان، حواس مختلف و استحکام بدنی آنان توجه کرد.

- نظم‌بخشی به محیط در قالب آرایش فضای سبز مرتبط و چگونگی جایگزینی دستگاه‌های بازی کودک

- استفاده نکردن از فضاهای بی‌مورد و شلوغ و تهییج و تحریک کودک در القای حس رهایی در محیط بازی
- طراحی نوع وسایل بازی، متناسب با خواسته‌های کودک و در نظر گرفتن نیازهای روانی او.
- توجه بیشتر به المان‌های رنگی به کار گرفته شده در مبلمان شهری محله مورد نظر و سعی در ایجاد تناسب و هارمونی در رنگ‌آمیزی‌های تیرهای چراغ برق، جدول‌ها و غیره
- فرهنگ‌سازی میان ساکنان برای ایجاد و تقویت احساس تعلق مکانی که به شکلی مستقیم تأثیر در بهبود شرایط روحی و روانی افراد و به دنبال آن رضایت حداکثری از زیست‌پذیری را به همراه دارد؛ برای مثال احداث یادبودها و مکان‌هایی با هدف آشنایی ساکنان با ریشه‌های فرهنگی، تاریخی و غیره منطقه مورد سکونتشان. توجه به عناصر و المان‌های هویت‌بخش شهری در محله سیلاب تبریز، به افزایش حس تعلق ساکنان منجر خواهد شد.
- برگزاری مراسم‌ها و جلسات به مناسبت‌های گوناگون از جانب شهرداری‌ها برای هم‌افزایی و ایجاد حس مشارکت میان شهروندان و همچنین در نظر گرفتن برنامه‌هایی برای جذب استعداد‌های جوانان و نوجوانان محله و شکوفایی آن‌ها؛ چراکه تمهید نکردن چنین برنامه‌هایی از سوی مسئولان سبب بروز پدیده‌هایی مانند وندالیسم (تخریب‌گرایی) شهری خواهد شد که ناشی از فشارهای اجتماعی جامعه امروزی است.
- هم‌اندیشی در راستای تدوین سیاستی مبتنی بر مدیریت یکپارچه شهری که مقطعی نیست و در بلندمدت به بهبود وضعیت در تمام ابعاد اجتماعی، اقتصادی، زیست‌محیطی و غیره منجر می‌شود.
- برای تقویت فعالیت‌های فرهنگی که از جمله مؤلفه‌هایی است که بیشترین تأثیر را به لحاظ روانی - اجتماعی بر شهروندان محله سیلاب تبریز می‌گذارد، بهتر است اقداماتی مانند ایجاد کتابخانه‌های کوچک و فرهنگ‌سراها صورت بگیرد.
- لازم است در محدوده محله سیلاب تبریز، سرانه آموزشی و فرهنگی افزایش یابد.
- درباره مواد و مصالحی که در ابنیه محله سیلاب تبریز استفاده می‌شود، باید به‌طور جدی بازنگری شود. مواد و مصالح به کار گرفته شده در ساختمان‌ها به هیچ‌عنوان با استاندارد حداقلی منطبق نیست و دائماً در معرض ویرانی و تخریب قرار دارند.
- نشیمنگاه‌هایی که برای استراحت افراد سالخورده و کم‌توان در نظر گرفته شده است، هم به لحاظ تعداد و هم به لحاظ کیفیت، راحتی و زیبایی در وضع نامطلوبی قرار دارند. پیشنهاد می‌شود استانداردهای زیر در تعبیه نیمکت‌ها مدنظر قرار بگیرد:
- طول نیمکت‌ها حداقل ۱۵۰ سانتی‌متر در نظر گرفته شود که متناسب با ظرفیت سه نفری است.
- پیشنهاد می‌شود رنگی که برای پوشش نیمکت‌ها در نظر گرفته می‌شود، رنگ کوره‌ای الکترواستاتیک باشد تا در برابر نور آفتاب، رطوبت و سایر عوامل مخرب طبیعی زود از بین نرود و مقاومت بالایی داشته باشد.
- سازمان میدان‌ها و ساماندهی مشاغل شهری مکان‌هایی را برای ساماندهی دست‌فروشان محله سیلاب تبریز تهیه کند. پیشنهاد می‌شود که در ازای تأمین مکان‌هایی برای صنوف مختلف، شهرداری ماهیانه اجاره‌بهای زمین داده شده را از فروشندگان دریافت کند، اما تأکید می‌شود که این هزینه باید کمتر از عرف رایج باشد تا از مشاغل کم‌برخوردار حمایت شود.
- تبدیل فضاهای رها شده، متروکه و بی‌استفاده به فضاهای عمومی جمعی که به اجتماع‌پذیری منجر می‌شود و به تبع آن تقلیل انواع معضلات شهری را همراه خود دارد.

منابع

- بنتلی، ای‌بن (۱۳۸۲). *محیط‌های پاسخ‌ده، ترجمه مصطفی بهزادفر، تهران: دانشگاه علم و صنعت ایران.*
- پوراحمد، احمد، عمو، ابراهیم، حاجیان، محمد، رئوفی، اصغر (۱۳۹۶). «سنجش کیفیت زندگی در سکونتگاه‌های غیررسمی (مطالعه موردی: محله اسلام‌آباد تهران)»، *دوفصلنامه علمی-پژوهشی جغرافیای اجتماعی شهری*، سال چهارم، شماره ۲، صص ۱-۲۲.
- پورمحمدی، محمدرضا و رضا جهان‌بین (۱۳۸۸). «ادامه حیات اسکان غیررسمی و رویکرد توانمندسازی به‌مثابه نوین‌ترین راهبرد مقابله با آن (مطالعه موردی شهر تبریز)»، *فصلنامه جغرافیای چشم‌انداز زاگرس*، شماره ۱، صص ۱-۴۷.
- حاتمی‌نژاد، حسین، حیدری، اصغر، نجفی، اسماعیل و وحید عباسی فلاح (۱۳۹۶). «ابعاد کیفیت زندگی ساکنان خودروی شهری (مطالعه موردی: محله اسلام‌آباد کلان‌شهر تهران)»، *دوفصلنامه علمی-پژوهشی جغرافیای اجتماعی شهری*، دانشگاه شهید باهنر کرمان، شماره ۲، صص ۲۳-۴۵.
- حسامپور، فاطمه (۱۳۹۵). *رابطه امید و شادکامی با سرزندگی تحصیلی دانش‌آموزان مقطع متوسطه با نقش واسطه‌ای خودکارآمدی تحصیلی*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، استاد راهنما: مجید صدوقی، رشته روان‌شناسی تربیتی، دانشگاه کاشان.
- حبیبی، میترا و نیلوفر گرامی (۱۳۹۷). «چگونگی استفاده از فضاهای شهری در سکونتگاه‌های غیررسمی (مورد پژوهشی: جداره‌های شرقی بزرگراه چمران تهران، حدفاصل پل ملاصدرا و پل مدیریت)»، *نشریه پژوهش و برنامه‌ریزی شهری*، شماره ۳۲، صص ۱۶۳-۱۷۴.
- حاج‌یوسفی، علی (۱۳۸۲). «پدیده حاشیه‌نشینی شهری قبل از انقلاب، حاشیه‌نشینی و اسکان غیررسمی»، *مجموعه مقالات حاشیه‌نشینی و اسکان غیررسمی*، جلد اول، تهران: انتشارات دانشگاه علوم بهزیستی و توان‌بخشی، صص ۱۸۲.
- خستو، مریم و نوید سعیدی رضوانی (۱۳۸۹). «عوامل مؤثر بر سرزندگی فضاهای شهری: خلق یک فضای شهری سرزنده با تکیه بر مفهوم مرکز خرید پیاده»، *نشریه هویت شهر*، شماره ۶، صص ۶۳-۷۴.
- زمانی، اکبر، زاده ولی‌خواجه، شاهرخ و فاطمه زادولی (۱۳۸۹). «بررسی شاخص‌های مسکن در مناطق اسکان غیررسمی (مطالعه موردی: محله سیلاب تبریز)»، *نشریه اندیشه جغرافیایی*، شماره ۸، صص ۴۵-۶۱.
- سفاهن، افشین و لیلا هاتفی اردکانی (۱۳۹۷). «شاخص‌های اقتصادی توسعه در سکونتگاه‌های غیررسمی شهرها با تأکید بر میزان رضایتمندی شهروندان (مورد پژوهش: محله دهنو در شهر اصفهان)»، *ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر*، سال اول، شماره ۱۱، صص ۱-۱۶.
- شکوئی، حسین (۱۳۷۳). *دیدگاه‌های نو در جغرافیای شهری*، جلد اول، تهران: انتشارات سمت.
- صرافی، مظفر (۱۳۸۰). «ابرمسئله شهری ایران و نقش برنامه‌ریزان شهری»، *فصلنامه معماری و شهرسازی*، شماره ۶۲-۶۳، صص ۴۵-۵۰.
- صمدی تودارو، فؤاد (۱۳۹۴). *تبیین نقش کیفیت کالبدی در سرزندگی اقتصادی سکونتگاه‌های روستایی با تأکید بر فضای کارآفرینی (مطالعه موردی: دهستان خامیرآباد، شهرستان مریوان)*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، رشته جغرافیا، گرایش جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی-برنامه‌ریزی کالبدی، استاد راهنما: دکتر بهروز محمدی یگانه، استاد مشاور: دکتر مهدی چراغی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه زنجان.
- عمید، حسن (۱۳۶۳). *فرهنگ فارسی عمید*، تهران: انتشارات امیرکبیر.

- غفاری، غلامرضا و رضا امیدی (۱۳۸۷). «کیفیت زندگی در برنامه‌های عمرانی و توسعه ایران»، نشریه رفاه اجتماعی، شماره ۳۰-۳۱، صص ۹-۳۳.
- فرجی، امین (۱۳۹۶). «سنجش رضایتمندی از کیفیت زندگی در سکونتگاه‌های غیررسمی (مطالعه موردی: شهر بجنورد)». دوفصلنامه علمی-پژوهشی پژوهش‌های بوم‌شناسی شهری، سال هشتم، شماره ۱۶، صص ۸۹-۱۰۰.
- لینچ، کوین (۱۳۸۴). *تئوری شکل شهر*، ترجمه سید حسین بحرینی، چاپ سوم، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- مصطفی‌نژاد، علی، موحد، خسرو و هادی کشمیری (۱۳۹۷). «ارزیابی تأثیر عناصر کالبدی معماری بر ارتقای سرزندگی شهروندان در معابر شهری، مورد مطالعاتی: خیابان عقیف‌آباد در شهر شیراز»، معماری و شهرسازی آرمان‌شهر، شماره ۲۵، صص ۱۷۷-۱۸۸.
- مرکز آمار ایران (۱۳۹۶). *سالنامه آماری استان آذربایجان شرقی، سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان آذربایجان شرقی*، ص ۱۲۲.
- Assayed, N. (1993). Informal Housing in a Comparative Perspective: One Squatting Culture and Development in a Latin American & A Middle Eastern Context. *Review of Urban & Regional Development Studies*, 5, 4-15.
- Douglass, M. (2001). Intercity competition and the question of economic resilience: Globalization and crisis in Asia. *Global City-Regions: Trends, Theory, Policy*. Pp: 236-262.
- Foo, T. S. (2000). Subjective Assessment of Urban Quality of Life in Singapore. *Habitat International*, 24, 31-49.
- Guap, T. K. Thye. W. W and Grace. Aw. (2014). A New Approach to Measuring the Livability of Cities: The Global Livable Cities Index. *The journal of world Review of Science Technology and Sustainable Development (WRSTSD)*, 11(2), 176-196.
- Fink, G., Arcu, R., & Montana., L. (2012). The Health of the Poor: Women Living in Informal Settlements Ghana. *Medical Journal*, 46(2), 104-112.
- Hernández-García, J. (2013). *Public Space in Informal Settlements, the Barrios of Bogotá*. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing.
- Hernandez, J., Garcia, J., & Yenda, G. (2018). Untangling the Vitality of Spaces of BOGOTA Informal Settlements-Urban Space: Experiences 7 Reflections from the global south 975-978.
- Kennedy, R. (2010). *Dimensions of Livability: A Tool for Sustainable Cities SBTO*. Paper presented at the Conference held in April in Madrid Spain.
- Majale, M. (2008). Employment Creation through Participatory Urban Planning and Slum Upgrading: the Case of Kitale, Kenya. *Habitat International*, 32, 270-282.
- Rezaporian, P., Aabaszadegan, M., & Modiri, A. (2013). Enhancing the Quality of Urban Space by Pedestrian Grid Design Using Space Syntax Technique: A Case Study of the Historical Neighborhood of Jolfa in the city of Isfahan (Iran). *Journal of Innovation and Applied Studies*, 4(1), 141-154.
- Richards, R., O Leary, B., & Mutsonziwa, K. (2006). Measuring Quality of Life in Informal Settlements in South Africa. *Social Indicators Research*, 81, 375-388.
- UN-Habitat. (2016). *Urbanization and Development Emerging Futures. World Cities Report*.
- Westerway, M. S. (2006). A Longitudinal Investigation of Satisfaction with Personal & Environmental Quality of Life in an Informal South African Housing Settlement Orakpo Soweto. *Habitat International*, 30, 178-189.

- WHO. (1999). *People Living in Informal Settlements Environmental Health Indicators: from Work & Methodologies*. Annual report.
- Bentley, E. (2004). *Responsive Environments* (M. Behzadfar, Trans). Tehran: Iran University of Science and Technology. (In Persian)
- Poorahmad, Ahmad, Amo, Ibrahim, Hajian, Mohammad, Raufi, Asghar (2017). "Assessing the quality of life in informal settlements (Case study: Islamabad neighborhood of Tehran)", *Bi-Quarterly Journal of Urban Social Geography*, Fourth Year, No. 2, Pp: 1-22. (In Persian)
- Pourmohammadi, M. R., & Jahanbin, R. (2010). Continuation of Informal Housing and Empowerment Approach as the Latest Strategy to Deal with It (Case Study of Tabriz). *Zagros Vision Geography Quarterly*, 1(1), Pp: 47. (In Persian)
- Hatami Nejad, Hossein, Heydari., A., Najafi, I., & Abbasi Fallah, V. (2018). Dimensions of Quality of Life of Urban Car Residents (Case Study: Islamabad Neighborhood of Tehran). *Journal of Urban Social Geography*, University Shahid Bahonar Kerman, 4(2), Pp: 23-45. (In Persian)
- Hesampour, Fatemeh (2016). The Relationship between Hope and Happiness with the Academic Vitality of High School Students with the Mediating Role of Academic Self-Efficacy, M.Sc. Thesis, Supervisor: Majid Sadoughi, Department of Educational Psychology, Kashan University. (In Persian)
- Habibi, M, & Gerami, N. (2019). How to Use Urban Spaces in Informal Settlements (Case Study: East Walls of Tehran Chamran Highway, between Mulla Sadra Bridge and Management Bridge). *Journal of Urban Research and Planning*, 9,???, (In Persian)
- Haji Yousefi, Ali (2004). "The phenomenon of urban marginalization before the revolution, marginalization and informal settlement", Proceedings of the suburbs and informal settlement, Tehran: University of Social Welfare and Rehabilitation Sciences Publications, Vol. 1, Pp. 182. (In Persian)
- Khasto, M., & Saeedi Rezvani, N. (2011). Factors Affecting the Vitality of Urban Spaces, creating a Living Urban Space Based on the Concept (Pedestrian Shopping Center). *Identity City Journal*, 4(6), 63-74. (In Persian)
- Zamani, A., Zadeh Vali Khajeh, Sh., & Zadoli, F. (2011). Study of Housing Indicators in Informal Settlements (Case Study: Tabriz Flood Neighborhood). *Journal of Geographical Thought*, 4(8), Pp: 61-45. (In Persian)
- Safahan, Afshin and Leila Hatefi Ardakani (2018). "Economic Indicators of Development in Informal Settlements of Cities with Emphasis on Citizens' Satisfaction (Case Study: Dehno Neighborhood in Isfahan)", *Payashahr Scientific Monthly*, First Year, No. 11, Pp: 1-16. (In Persian)
- Shokouei, H. (1995). *New Perspectives on Urban Geography*. Vol. 1. Tehran: SAMAT Publications. (In Persian)
- Sarafi, M. (2002). Iran's Urban Problem Cloud and the Role of Urban Planners. *Quarterly Journal of Architecture and Urban Planning*, (62-63), 45-50. (In Persian)
- Samadi Todaro, Fouad (2015). Explaining the role of physical quality in the economic vitality of rural settlements with emphasis on entrepreneurship (Case study: Khaomirabad rural district, Marivan city), Master Thesis, Geography, Geography and Rural Planning - Physical Planning, Supervisor: Dr. Behrooz Mohammadi Yeganeh, Consultant Professor: Dr. Mehdi Cheraghi, Faculty of Humanities, Zanjan University. (In Persian)
- Amid, H. (1985). *Farhang Farsi Amid*. Tehran: Amirkabir Publications. (In Persian)

- Ghaffari, Gh. R., & Omid, R. (2008). Quality of Life in Iran's Development Programs. *Journal of Social Welfare*, (30-31), 33-39. (In Persian)
- Faraji, A. (2009). Measuring Satisfaction with Quality of Life in Informal Settlements (Case Study: Shahr-e-Bojnourd). *Journal of Urban Ecology Research*, 8(2), Pp: 89-100. (In Persian)
- Lynch, Q. (2017). *Theory of City Shape* (S. H. Bahreini, Trans). (3rd ed.). Tehran: Tehran University Press. (In Persian)
- Mosallanejad, A., Movahed, Kh., & Kashmiri, H. (2019). Evaluation of the Effect of Physical Elements of Architecture on Promoting the Vitality of Citizens in Urban Areas (Case Study: Afifabad Street in Shiraz). *Armanshahr Architecture and Urbanism*, 11(25), 177-188. (In Persian)
- Statistics Center of Iran (2017). Statistical Yearbook of East Azerbaijan Province, Management and Planning Organization of East Azerbaijan Province, Pp: 122. (In Persian)